

aan zijn zoon Paul

Constant Permeke, onze grootste expressionistische schilder werd op 31 juli 1886 te Antwerpen geboren.

De Permekes zijn echter uit West-Vlaanderen afkomstig en meer bepaald uit Poperinge, waar ondermeer zijn eigen vader Henri op 25 juli 1849 werd geboren uit een gezin van huisschilders.

Henri die meer artistieke karaktertrekken vertoonde wist zich na korte tijd ook als kunstschilder te manifesteren en te laten waarderen. Hij slaagde er zelfs in zijn studies aan de Brusselse Academie door de Stad Poperinge te laten subsidiëren.

Henri evolueerde als een niet onaardige realistische landschapsschilder met luministische toetsen zoals zijn tijdgenoten Artan, Courtens en Verwee. Hij had hen ook gevolgd naar de Scheldeoevers bij Antwerpen om er het mooie licht op het water te schilderen. Daar werd Constant geboren in het kleine dorp Burcht. Wanneer Henri op 27 november 1891 van daaruit met zijn schip 'Artis Amor' het zeegat zou kiezen richting Oostende zou de familie Permeke zich opnieuw en quasi voorgoed in West-Vlaanderen vestigen.

Constant groeide op te Oostende in een artistiek midden, het atelier van zijn vader die ondertussen de eerste conservator van het Stedelijk Museum was geworden (dec. 1897). Hij volgde van 1903-1906 de lessen aan de Academie te Brugge en nadien als vrije leerling en tijdens zijn legerdienst aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent van 1906-1908. Aan deze Academie leerde hij zijn vrienden Gust en Leon De Smet, Frits Van den Berghe en Albert Servaes kennen die hem aanzetten zoals zij naar St.-Martens-Latem te komen werken in het bucolisch landschap aan de oevers van de Leie. Constant verliet dan ook in 1909 de ouderlijke woonst te Oostende om tot 1912 in deze idyllische streek te gaan vertoeven.

Daar kreeg hij de eerste stoot van de vernieuwing.

Teruggekeerd in 1912 naar Oostende huwde hij op 27 juni 1912 met Marieke Delaere ook uit Poperinge afkomstig. Ze vestigden zich in de Vuurtorenwijk te Oostende midden het ruwe vissersvolk waar hij de verdere zucht naar vernieuwing onderging in het spoor van James Ensor en Leon Spilliaert. De eigenlijke persoonlijke doorbraak van deze vernieuwing in expressionistische zin gebeurde uiteindelijk in Engeland tijdens zijn ballingschapsperiode gedurende de Eerste Wereldoorlog.

Toen in augustus 1914 deze oorlog uitbrak werd Permeke ingeschakeld ter verdediging van Antwerpen te Duffel. Hij werd ernstig gewond aan beide benen en naar Engeland gedeporteerd. Gezien de ernst van zijn kwetsuren werd hij onmiddellijk daarop opgenomen in het Broadway hospitaal te Londen. Daarna werd hij naar Folkestone overgebracht waar op 3 november 1914 zijn oudste zoon John werd geboren.

Hij lijdt er aan flebitis en voelt zich vreselijk alleen. Toch vindt hij de moed om musea te bezoeken tijdens zijn herstelperiode en leert het werk van William Turner kennen.

Eind 1914 wordt hem zoals aan vele andere 'Belgian Refugees' door het Belgische Rode Kruis een huis aangeboden in

*Constant Permeke: Boerin. 1929.
Olie op doek, 90 x 180
(Permeke-Museum, Jabbeke)*

Stanton St. Bernard waar de dorpsbewoners instaan voor de verzorging.

Permeke maakte enkel aquarellen op klein formaat die vol poëzie en melancholie steken. Op een bepaald ogenblik schildert hij zelfs een werk getiteld *Aan Vlaanderen* (Museum van Deinze) dat zijn heimwee illustreert.

In maart 1916 verhuist de hele familie Permeke naar het verder gelegen dorp Chardstock in een heuvelland aan de grens van de graafschappen Devon, Dorset en Somerset.

Met andere Belgische vluchtelingen woont hij in een klein landhuis met strooien dak genoemd 'Dunsters' op de top van de heuvel in het gehucht Holy City. Hij loopt nog altijd op krukken wat hem niet belet te schilderen. Hij krijgt er door de dorpsrector kapelaan Arthur Lewis een schoollokaal als atelier toegewezen waar hij zijn eerste meesterwerken schildert zoals de *Vreemdeling* (Kon. Musea voor Schone Kunsten, Brussel).

Constant Permeke: *De sjees*. 1926.

Olie op doek, 165 x 128

(Kunstbezit van de provincie West-Vlaanderen, Brugge).

Dit werk illustreert opnieuw zijn gemoedstoestand op dat ogenblik: het zich unheimlich voelen in de vreemde. Typisch voor heel Permekes oeuvre en tekenend voor zijn eigen expressionisme is steeds de synthetiserende weergave van zijn direct ervaren gemoedstoestanden gebonden aan zijn onmiddellijke omgeving.

Een tweede kind Beatty wordt daar op 18 september 1916 geboren.

Niettegenstaande een zekere gezelligheid in het land van de ciderdrinkers waarvan de 'George Inn' het centrum uitmaakte verlangt Permeke naar de zee en verlaat hij in 1917 deze streek om af te zakken naar de badplaats Sidmouth in het graafschap Devonshire. Wegens geldgebrek gaat hij echter in op een advertentie in de krant die melding maakt van het gratis ter beschikking stellen van een huis gelegen in Sidford en keert zo terug naar het binnenland.

Uit heimwee naar Vlaanderen noemt hij zijn huis 'Den Brakel' in herinnering aan zijn verblijf te Latem.

Het landschap met zijn breed uitgestrekte golvende uitzichten boeien hem uitermate. Wanneer de oogst rijp is en de zon er bovenop verschijnt, schildert hij het fameuse landschap uit het Permekemuseum *De oogst in Devonshire* (1917) dat de stralende kleuren van Ensor in herinnering brengt gekoppeld aan de koepelvormige luchten van Turner.

Er treedt weer licht en kleur in zijn werk en ook in zijn leven wanneer op 20 oktober 1918 zijn tweede zoon Paul, Mark-Antonius geboren wordt. Hij was ondertussen ook ontsnapt aan de dood tijdens een vreselijke epidemie van de Spaanse griep waaraan hij zwaar had geleden.

Toen in november 1918 de oorlog was afgelopen begon Permeke stilaan uit te zien om terug te keren naar Vlaanderen. Dit gebeurde op 2 april 1919 toen hij met zijn hele familie te Antwerpen voet aan wal kon zetten na een overtocht aan boord van een Russisch vrachtschip voor houttransport te hebben meegemaakt.

Zij blijven echter niet lang in Antwerpen en keren nagenoeg onmiddellijk terug naar Oostende waar zij hun huisje in de Fortstraat nr. 19 dat fel door de oorlog was geteisterd, terugvinden.

Tijdens de herstellingswerken verblijven zij in een tehuis voor uitgewekenen in de Jacobsenstraat 56.

De confrontatie met het oorlogsgeweld werd hem nu pas duidelijk en Permeke tekent vooral situatieschetsen en beelden van de werkelijkheid waardoor zijn fel coloriet stilaan opnieuw gaat verdonkeren.

De zee en het vissersvolk keren terug in zijn werk en geeft hij weer vanuit zijn eigen beleven gekoppeld aan de emoties van het ogenblik. Een jaar later op 21 juni 1920 wordt zijn derde zoon Matheus geboren. Hij had steeds vier zonen gewild, genoemd naar de vier evangelisten. Maar Matheus sterft echter reeds op 2 januari 1923. Zijn gemoedservaringen tijdens de oorlog en zijn gehechtheid aan zijn kinderen zijn er dan ook de drijfveer van dat Permeke tijdens de Tweede Wereldoorlog een zo intense briefwisseling zou voeren met zijn zoon in krijgsgevangenschap.

Paul Permeke werd opgepakt op woensdag 15 juli 1940 om zes uur 's morgens. Het beeld hiervan is hem steeds bijgebleven: „...Het dorp lijkt nog steeds zooals U het verlaten hebt. We zien je nog steeds optrekken tusschen die 2 groote kerels in dat kleine wagentje!

Enfin hiermede hebben we weer stof om er over nà te denken wat wèl meer dan eens gebeurd is.” (brieffragment z.d. genummerd V)

De reden waarom Paul werd gevangen genomen door de Duitsers was zijn Engelse identiteit die door 'vrienden' was verkleit.

Via Luik en Hoesl werd Paul overgebracht naar Ilag Tost in Ober Silezië in een krankzinnigen gesticht waarin de Duitsers eerst schoon schip hadden gemaakt door er de krankzinnigen dood te schieten.

De gedetineerden waren vooral Engelsen, Canadezen en ook Joden.

Alles was er aanvankelijk slecht georganiseerd zodat voedsel- en kledinggebrek primeerden. Paul zal dan ook geregeld kleine berichten aan zijn ouders sturen en vragen pakketten op te zenden, wat dan ook gebeurde via het Rode Kruis. Het was er in de winter ook zeer koud: „Beste Paul, Met 36°, onder nul. Potverdikke! Wij hebben er hier maar 18 tot 22° gehad en we dachten reeds dat we in Siberie waren. Maar het is bij U een andere luchtgesteltnis — een droge koude, maar toch nat of droge, 't kan maar koude zijn. We zijn van ons slaapkamers boven wèg geloopt en alles in de voorplaats geïnstalleerd gelijk in een woonwagen. Bohème en gezellig.

Uwen brief en 2 kaarten (12-13-14) opvolgentlijk in ontvangst genomen. Er zal U voor de maand februari een pak rechtstreeks vanwege 't Rood Kruis van België gestuurd worden omdat we werkelijk niet alleenlijk altijd 't zelfde magere zouden moeten sturen, maar omdat er in *alles* schaarschte is.”

Verder in deze brief geeft hij een situatieschets van de oorlogstoestand die op een wantoestand is gaan lijken: 'Geld heeft geen zin. Ge kunt er niets mede bekomen. De marchandise is er niet meer, de winkels mogen sluiten en hun personeel mag gaan wandelen den helft van den tijd, maar ze willen voortbetaald worden. 't is n'en echten wantoestand — gaat men den-tificeer koopen moet men het oude tubetje weer terug brengen en zoó met alles — brengt den brouwer n'en bak bier(?) dan doet hij U 35 fr. betalen als taks voor den bak of de ledige flesschen, enz. enz. als de menschen hunnen aschbak nog weggieten, scharten ze nog eens om te zien of er niets meer in zit dat nog eens zou kunnen verbrand worden, den hoeveelen keer want meestendeels moeten nog hun ration kolen (3 zaksjes in de maand) voor de maand januari ontvangen. God weet wanneer! Alleen de musschen beleven nu nen goeien tijd — omdat er geen auto's meer rijden en alles met peerd of hondkarre gebeurd. Je moet ze zien stekken dàar waar de warme patatten op den grond vallen. Ze zitten soms van boven óp 't peerd zijn rug te wachten! om zeker te zijn, van hun ration niet te missen.” (brief 16 februari 1942)

Dezelfde brief spreekt ook over Tinus van Bakel die een goeie

vriend was van de Permekes. Vanaf 1936 af, kwam hij geregeld te Jabbeke en zorgde ervoor dat het werk van Permeke in Nederland bekend raakte. Zo introduceerde hij Permeke bijvoorbeeld in de familie Van Abbe die juist vijftig jaar geleden het Van Abbemuseum in Eindhoven stichtte. In dezelfde brief maakt Permeke er een allusie op: 'Met Tinus corresponderen wij normaal en 'k heb verledene week nog geschreven — hij klaagt ook over de schaarschte van levensmiddelen en de brandstof — net als hier en dus overal 't zelfde liedje! Ik vroeg hem of hij mij geen foto kan opsturen van enkele van je schilderijen omdat ik er prijs opstel er iets van te mogen zien en verders wat er met mijn schilderijen uit het sterfhuus van Ab gebeurd was. Déze zijn naar het Museum verplaatst en zijn er dus goed.”

Vader Permeke en zoon Paul zullen in april/mei 1951 samen met Van Bakel naar Bretagne reizen, een reis die de laatste werken van Permeke heeft bepaald. Met de zoon Paul is nog steeds een hechte vriendschap gebleven die vooral was ontstaan tijdens hun gezamenlijk verblijf in Dudzele in het 'Luizengevecht', een boerderijtje dat Permeke voor hen gehuurd had om te schilderen. In de jaren juist voor de oorlog schilderden daar Paul en Tinus samen met Adriaan Van de Walle, Rik Slabbinck en Luc Peire. Het is met een zekere fierheid dat Permeke aan Paul schrijft op 15 april 1941 (Goede Vrijdag) dat er van de bende van het Luizengevecht toch iets terecht komt: „Morgen zaterdag komt Herritje Slabbinck aan de beurt, die wordt door de Brugsche Magisters officieel om zijn Laureaat Prijs v. Rome gehuldigd terzelfdertijd Marcel Mattys, plus eene tentoonstelling van Herritje in één van de zalen van het Stadhuis — zoo dat ge ziet dat er van de bende van het Luizengevecht iets terecht komt en vooruit wilt Tinus inbegrepen”.

Tinus Van Bakel had in Nederland ook een boerderij gehuurd in Son bij Neunen het land van Van Gogh waar Paul geregeld verbleef en werkte.

Uit de brief van Goeden Vrijdag 1941 leren we dus dat Permeke voor de jongere kunstenaars uit zijn omgeving zorgde en ze ook aanmoedigde door voor hen een atelier te zoeken waar ze konden werken. Dat deed hij ook voor zijn oudste zoon John: 'Ik heb deze week ook een gelukkig uurtje beleefd met een atelier voor je broer te zoeken en te vinden en dat is geen klein sport in een oude stad gelijk Brugge, want de jongen leed er onder — het is zoowat een vijftal jaren dat tenslotte van hem zoó verre verwijderd lag dat het schier niet meer bestond — en noodzakelijk reageerden moest, verplicht was zijn eigen wending terug in het leven te roepen. Dienen drang die zich tenslotte van U meester maakt om uw leven verder vruchtbaar te maken — en nu zou je zijn oogskens moeten zien blinken van innigheid en geluk. Want uit den nood komt wèl de loutering, de werkelijkheid — (welke door de omstandigheden bij elkendeen van ons — van zeer verschillende aard of reden kan — elk naar volgens zijn temperament, en — wàar zijn eigen zieltje in zijn diepste eigen-ik zich schuil houdt, en hierin ligt het schoonen welke ik voor mezelf aan je broer mocht beleven dat ik bij het aanvoelen van dit hyperge-

voelig plaatseken in dit geval bij hem ontdekken mocht, innig leefde, ja, vurig klopte, en verzuchtte in eerlijkheid en heerlijk! en ik geloof dat de gelegenheid hieraan sterk heeft medegeholpen om dezen terneerdrukkenden toestand uit den weg te ruimen — zijn atelier, zijn bedrijvigheid zijn geest en zijn werkelijkheid zullen nu het overige doen. Hetzelfde geval deed zich vóór met Lucien Peire. Die arme sukkelaare zal zijn vingertoppen af te bijten, op n'en duivenzolder! en nu is hij er ook van verlost."

Deze tekst spreekt voor zich en geeft blijk van de grote innigheid en oprechtheid waarmee hij als vader ten overstaan van zijn zoon reageert. Dezelfde innigheid en gevoelsontladingen treffen we ook aan in de brief van 14 oktober 1940 waarin hij zijn zoon Paul een gelukkige verjaardag toewenst en hem er op wijst dat ze alles doen wat ze kunnen om hem vrij te krijgen: „We beginnen met u n'en verjaardag te wenschen en bevreuren ten zeerste, dat wij er om de schuld der omstandigheden niet het woordje *gelukkigen* kunnen laten voorafgaan; we kunnen ook niets anders verzinnen dan U van verre te omhelzen met een warm hart en te zeggen, een *goede* verjaardag! en houd maar moed jongen, alles zal zijnen tijd doen in het leven, dat ge, ik moet het voor U bekennen, op zeer tragische wijze instapt.

Hierin deelen Uwe diepbeproefde ouders uw lot, en met U, al uw bloedverwanten en vrienden en medemenschen die Uw ballingschap helpen dragen. Ge moogt dus niet alléén gevoelen. Moed houden, en de beproevingen waaraan niemand schuld draagt, te boven komen.

Uwe vrijstelling komt, stellig: en wát ge ons zegt dat ze, vóór dat ge uit Hoei verdreven zijt geworden, reeds onderteekend was, is ten stelligste een bewijs dat *ze komen zal*.

Onze onderhandelingen gaan onophoudend voort; aandringend — kloppen en blijven kloppen".

Soms vindt Permeke de woorden niet en laat hij zijn vrouw aan het woord die zoals hij zelf schrijft in de brief van 18.1.1943 een tussenrol speelt om over dingen te spreken die hij niet kan verwoorden: „Regelmatig ben ik geenszins in het schrijven, daar zijn zooveel redens toe welke erons van afleiden — maar daarom voelen we ons niettemin sterk bij mekaar. Mama speelt daarin de tuschenrol en spreekt middelerwyl over alles waarover ik U zelden of nooit kan onderhouden".

Om zijn gevoelens te onderdrukken begint hij direct daarop met het geven van een les in techniek en laat hij eigenlijk in zijn eigen keuken kijken: „Fixatief. Ik zend U witte gomlak dat ge gewoonweg oplost met alcohol à brulé — ge krijgt er ook een pulletje; het volstaat dat ge ongeveer een soeplepel gomlak mengt aan een halve liter alcohol — Dat ondervindt ge of de fixatief voldoende fixeert, zooniet doet ge er wat meer gomlak of alcohol bij het mengsel tot het in orde komt. Ge wordt dat reeds gewaar aan de toppen van je vingeren. Ze zullen pakken! N'en fixateur krijgt er ook bij — roode aarde, conté, Sepia of fusain. We maken er een pakje van. Wit koop ik in Brussel in tuben. Papier hebt ge ter plaatse en doek — ja ik geloof niet dat ge daar geïnstalleerd zijt om hem zelf te pre-

pareeren. Overigens wat ge langs den eenen kant aan lijnwaad profiteert verspeelt ge in kleur langs den anderen kant. Nog best met geöldied papier voortdoen. Anders wordt het lijnwaad gewoonlijk eerst gespannen, dan lam geworcht door nat maken en terug opspannen. Vervolgens uitgelijmd met hoornlijm (Tottin). Natuurlijk gelijk water zoo dun en vervolgens een tweede couche lijm wat sterker en met krijt wit toegevoegd overstreken. De moeilijkheid bestaat in het juiste en alleen de ondervinding is de beste leermeester — te veel lijm — den doek breekt, te veel krijt wit — den doek zuigt, geweldig, al het kleur op — Komt zeer kostelijk en is vervelend om er op te werken — tenslotte is men verplicht alles op te geven!!! zooveel moeite die niet loont.

Ik zeg U — geöldied papier doet dezelfden dienst — (er zijn zeer schoone studieën van Rubens bewaard gebleven in dien zin)

Welke gemakkelijk te begrijpen valt omdat de verf het papier overmeestert en de vezels van den doek met den tijd geen rol meer spelen. In de meeste omstandigheden waarin gij U tijdelijk bevindt is dit alles teveel ingewikkeld en brengt U geen stap verder. Houdt U aan teekeningen, pastel en rehausseerd alles met dunne kleur en toon — gelijk of ge vroeger zooveel schoons hebt weten te scheppen."

Af en toe krijgen we in zijn brieven ook een relaas over zijn eigen bezigheden en zo vernemen we in dezelfde brief dat hij met beeldhouwen is gestopt, schildert en vooral tekent." Het werk hier, beeldhouwwerk, is tijdelijk met den winter geschorst. De menschen krijgen te koud om hun bloot lijf te laten zien! en van verwarming is er geen sprake. Dan maar aan 't borstelen, tot we er van gloeien! en 's avonds teekenen — lezen, maar ja, als men den ganschen dag gewerkt heeft is men gelukkig af en verkiest men het hart. De gemoedelijkheid vóór de nieuwe inspanning".

Op een andere keer (brief 15 de. 1941) vertelt hij dat hij wel aan het beeldhouwen is en geeft hij de reden op waarom hij niet meer schildert: „Ik zit momenteel aan het beeldhouwen, omdat ik niet aan kleur of doek of ramen of kaders kan geraaken. Zie gemakkelijker potaarde uit de grond te stampen — en zal U wel met gelegenheid één fotoje sturen als 't werk af is."

Hij vermeldt in dit verband ook de naam van Daniel. Hiermee bedoelt hij Daniel Devriendt die hem bij het mouleren van de beelden hielp. Het is een legende dat Permeke zich bij het maken van zijn beelden liet bijstaan door een boer uit de streek. Devriendt was een beroepsbeeldhouwer en stond vooral in voor het maken van de gietvormen van de grote beeldhouwwerken zoals *Marie-Lou* of *De Zaaier* (PMCP-Jabbeke). Devriendt week na de oorlog uit naar Argentinië waar hij nog steeds een potteriebédrijf heeft. Permeke wilde zijn zoon ook geregeld informeren over wat hier zoal gebeurde en gaf dan soms tot in de details een relaas over de kostprijs van bepaalde levensmiddelen: „De meest onontbeerlijke dingen bestaan alleen nog 'in het geheugen' zoo een hesp, b.v. (een varken kost nu van 10 tot 20 duizend frank) de meest bespottelijke dingen — verledenen week werden er op

een venditie drie boomen verkocht voor 27 duizend fr. Zulks heeft met woeker volstrekt geen uitstaans. 250 fr. voor n'en kilo boter, 50 fr. voor een kilotje suiker, enz., enz. — 1500 fr. voor een paar velobanden, wat weet ik àl en zoomeer."

Permeke doet soms ook af en toe aan berichtgeving over belangrijke evenementen in ons land. In dezelfde brief vertelt hij met enige verwondering het nieuws over het huwelijk van koning Leopold met *Liliane Baels*. „Dat heeft hier de meeste verwondering verwekt en 't was de actualiteit van de week — alhoewel 't zaakje reeds drie maanden oud is, staat er nog iedereen verstomd van. Liliane moet iets bizonders bekoorlijks hebben!"

En in brief van 5 juli 194(0) heeft hij het over de aanstelling van B. Bogaert als burgemeester van Jabbeke.

Tussendoor blijft Permeke zijn zoon moed inspreken en zet hij hem aan te blijven werken. Hij laat dan ook niet na hem verder les te blijven geven in bepaalde technieken. Zo zet hij hem aan om te graveren en vermits koper of zink ontbreken, raadt hij hem aan linosneden te maken: „'t is den Hemel op aarde. Doe gij dat ook zóó en er zal vrede in uw gemoed huizen. Bezorgt vooral uwe gezondheid en uw werk, daar zult ge verst meè bollen!

Ik ben benieuwd of uw teekeningen zonder risico van de reis er den stempel van zullen dragen? hebt U ze op 't adres van Brussel of wel naar Jabbeke gestuurd? en welke voordeel ziet U om ze niet via Rood Kruis op te sturen? We zullen dus afwachten. Intusschen zenden wij U wat materiaal om de lange en laatste wintermaanden dóór te maken. Natuurlijk, houtsneden, maar daarvoor is gereedschap vereischt — zijn duurzamer, maar hebben ook nadeel indien het hout, gewoonlijk schoon droog palmhout niet prima is, gaat het werk kapot en daarom maar gewoon linoleum. Balatum en later, kan uw vaardigheid alles doen wat ge wilt.

Ge kunt ook nog graveeren, daarom niet noodzakelijk op koper maar op zink met een gewone naald en dan maar in de acide. In dien aard verschaft ge U steeds afwisseling in het werk. Schilderen, zalig niets doen, teekenen, lino's, poppenspel, eten-drinken — slapen. Alles brengt U dicht bij het einde, dat zoolang niet meer zal wegblijven."

Niettegenstaande hij zijn zoon aanmoedigt gravures te maken, heeft Permeke zelf nooit deze discipline beoefend omdat hij het unieke werk verkoos boven het gemultipliceerde: „Maar ik blijf bij mijn principie dat origineele teekeningen het wèl halen bij n'importe welk procédés die altijd maar métier zijn, afkooksels van de spontane uitdrukking welke, zoo klinkt het zóó botst het direct en spasmodisch geboren worden. Créatief." (brief 13.12.1943)

Verder in deze brief geeft hij zoals steeds weer een staaltje van zijn typische, plastische uitdrukkingen: „Geef mij daarom liever uw teekeningen — hoe onbeholpen ze ook mogen wèzen! Spontaan werk — gelijk n'en jager naar zijn geweer grijpt als hij een haze niet! Hij is jager of hij is er geen, dan is hij n'en Krabber."

Terloops looft hij in dezelfde brief de kwaliteit van de etsen van Ensor maar geeft hem terzelfder tijd een veeg uit de pan

Constant Permeke: *Torso* (Copyright A.C.L.)

omdat hij de laatste jaren teveel herdrukken van zijn etsen maakte: „Tot nu toe vond ik het interessanter dat er alleen *eenige* exemplaren van mijn werk bestonden. Dat is een standpunt gelijk een ander. Zooals voor Ensor is zulks geen nadeel in zijn werk etsen, en welke etsen tegen te komen. Die kerel heeft integendeel zijn oeuvre ermede verrijkt, maar... ik voeg eraan toe dat het allemaal geen Ensor's zijn die *eauxfortes* gedaan hebben. Zijn geval is eenig als van Rembrandt. Toch heeft hij de laatste jaren wat veel gedrukt zóó oneindig veel — waarom — ja waarom — omdat het een gemakkelijke *ressource* oplevert dat men voor een zakelijken kant nóg meer eens een tirage drukt die den kalant bevredigt. Men moet de tirage kunnen beperken en daarna de clichés vernietigen — om de waarde aan de goeie *épreuves* of hun waarde te behouden."

Deze brief is bijzonder interessant niet alleen omdat hij de grote eerlijkheid en sereniteit van Permeke bewijst maar ook nog informatie verschaft over zijn eigen bezigheden en over de dood van zijn vriend Gust De Smet.

Naar het eind van Pauls ballingschap toe wordt de toestand beter en is de toon in de brieven van Permeke opgewekter: „Hier is alles O.K...” ’t weder is veel verbeterd, ’t windeke waait uit een lekker warm gat! We kunnen ons tenminste buiten zetten en naar de wolken kijken, van de zonne genieten en ’t leven is nog zoo aangenaam.

’t is ten minste tijd om te zomeren, we zijn in ’t schoonste van de dagen en den winter duurt reeds lang genoeg. Laat ons dus maar den kop in den hals slingeren en hopen dat het nog warmer wordt, ’t mag koken! Enfin de schoone dagen zijn begonnen en laat dus afwachten. (Geen zon, geen zin — immer dat eentonig gedoe — om n’ en hond in zijn gat te bijten — schiet niks óp — ge kunt er verdomme niets aan doen, dan wachten: ellendig en eentonig vervelend uwen duim afzuigen — leven gelijk n’ en stommekloot, n’ en onnoozelaere, gelijk een kicken met den kop naar de grond — ik beklaag de Lappen — die ieder jaar voor 6 weken in den donkeren moeten koekeloeren zonder ooit een straaltje zon door de wolken te zien. Wij zijn dat niet gewoon — wij hebben behoefte, groote behoefte aan zon en wolken, en wind en bijtijds à eens regen, als ’t moet, voor ’t land en den boer, en de vruchten en de hoer. Wij zijn met dit alles groot geworden in die blijde, rijke natuur met moeder de zon als huisvrouw — om er van te genieten — verzadigd te worden — ’t is van boven dat ’t moet komen, en niet uit den grond — dan stampt ge in de stront; maar we gaan niet beginnen, met de werkelijkheid te verzinnen. We staan met onze kloefen óp den grond, kijken rond — gelijk n’ en hond, óp zijn kont — oergezond.”

Ook schrijft hij minder omdat hij zeer veel werkt wat hij ook bekend in dezelfde brief: „Nu — alles op een stokske gebonden, en den dag afwachting dat ge vóór de deur staat — ik schrijf zeer zelden, dat weet ik, maar Mama doet het dan al eens te meer of Beatty — zal ik U maar zeggen dat ik bij mijn werk blijf, zooveel het maar mogelijk is — ge komt er het verst mede, het is en blijft het doelmatigste middel om los van de wereldschokkende gebeurtenissen zijn kostbaar evenwicht te bewaren. Ik spreek van ondervinding. Wát kan ons buiten ons, de heele boel verdommen? Zijn er nog geen slachtoffers genoeg? Zóo dat we maar aan het werk blijven. Teekeningen, en nog teekenen, schilderen en nog schilderen, boetseeren en nog boetseeren, altijd maar voort, dag in dag uit — alle dagen een steentje bijbrengen — ik vraag me soms àf wat n’ en sukkelaar we er zouden uitzien moesten we dit alles niet kunnen doen — naar mate ik er een kluts afgewerkt heb, breng ik ze in veiligheid ergens — want het is onzin ze hier te behouden! of gelijk op de foore, eruit geslingerd worden. Dat ware natuurlijk niet geestig maar waar is het nu nog geestig? De wereld staat op zijn kop, het kalf is aan ’t verdrinken en de boerin is gaan loopen!” (brief 12 juni 1944).

Uit deze tekst blijkt nogmaals de pittoreske stijl van Permeke uitdrukkingen en zijn zin voor humor niettegenstaande nijpende oorlogssituatie.

De volledige duur van de oorlog zou Paul Permeke in gevangenschap verblijven. Na het kamp in Ober Silizië ging hij nog naar Ober Kreuzburg om pas op 3 augustus 1945 terug te ke-

Constant Permeke: *Gouden landschap*.
Niet gedateerd - Olie op doek, 100 x 130
(Verzameling Jules d'Hondt, Deurle)

ren. De bevrijding had plaats in mei 1945 doch Paul werd nog vastgehouden omdat de oorlog met Japan niet was beëindigd. Van januari tot mei 1945 verbleef hij in Spitael (Oostenrijk) om dan over Italië (Napels) naar Glasgow (Schotland) overgebracht te worden. Op eigen krachten keerde hij vanuit Engeland terug. In het verwoeste Oostende aangekomen is zijn vader hem tezamen met Notaris Van Hoestenbergh uit Jabbeke komen afhalen. Hij kon nog moeilijk Vlaams spreken zodat zijn vader op de hem eigen manier vroeg of hij dronken was.

Toen Paul terugkwam was vader Permeke bijna zestig jaar. Hij had ondertussen zoals hij schreef in een niet gedateerde brief, het water niet in zijn schoenen laten spoelen en werd op 15 september 1945 Directeur van de Koninklijke Academie en het Nationaal Hoger Instituut te Antwerpen.

Zijn eigenlijke benoeming volgde pas op 15 augustus 1946 ongeveer drie maand voor zijn eigen ontslag op 27 december 1946. Hij was het vechten niet vergeten en zou nog tot kort voor zijn dood op 4 januari 1952 actief blijven als schilder en beeldhouwer.

In tegenspraak met wat soms wordt beweerd, maakte Permeke nog tal van meesterwerken zoals *Het Afscheid* (1948) (PMCP-Jabbeke) een doek dat hij schilderde naar aanleiding van de dood van zijn vrouw Marietje. Dit schilderij boordvol ingehouden emoties en intense gelatenheid hield hij tot aan zijn dood verborgen, enkel zijn meest intieme vrienden mochten er een blik op werpen.

Bij zijn dood vroeg hij aan zijn zoon Paul welke dag het was omdat hij wou weten, zei hij, op welke dag hij zou sterven.